

POLONYA

Macaristan 1956'da büyük bir sarsıntı geçirdi; o zamandan beri, toplumu aynı şiddetle sarsan olaylar görülmedi. Çekoslovakya, 56 dalgasından hiç etkilenmemiş gibiydi. 1968'e kadar sert çalkantılar geçirmedi ve 68'den sonra da bir durulma dönemine girdi. Polonya ise 1956'dan başlayarak dönem dönem sarsılıyor; en sürekli muhalefet hareketi, görünüşte, Polonya'da. Bunun başlıca nedeni, bu ülkede işçi sınıfının başta gelen muhalefet gücünü oluşturmastır. Bu sınıfsal temel, toplumsal muhalefete etkililik ve süreklilik kazandırıyor.

Polonya'nın nüfusu, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Çekoslovakya ve Macaristan'ın toplam nüfusuna eşittir. Varşova Pakti içinde ikinci büyük ordu, Sovyetik blok içinde ikinci büyük Komünist Parti Polonya'dadır. Polonya'nın bu görece «büyüklüğü» kendisine bazı bakımlardan bir özerklik sağlamış olabilir. Şimdiye kadar, Doğu Avrupa'daki «sosyalist» ülkeler arasında, Sovyet müdahalesine en az uğrayanı da Polonya'dır. Kırkların sonuna doğru, öteki sosyalistleşen ülkelerde Stalin'in baskısı ağır bir biçimde duyulmuş, Stalin'in istediği parti üyeleri istemediği parti üyelerini mahkemeye çıkartıp idam kararları almışlardı. Polonya'da böyle olmadı. Tito'ya yakın tavırlarıyla tanınan Gomulka iktidardan uzaklaştı, ama ne mahkemeye verildi, ne de idam edildi. 1956'daki işçi ayaklanmaları, bunun sonucunda eski önder Gomulka'nın, Sovyetlerin hiç istemediği bir kişi olmasına rağmen iktidara dönmesi üstüne, bu sayımızda herhangi bir yazı yok. Brus'un yirmi yıllık dönemi kısaca özetleyen yazısının dışında, 1970'deki olaylara daha yakından bakmamızı sağlayan, direnişçi işçilerle Gierek arasındaki konuşmaları veriyoruz bu sayıda. Aynı şekilde, 1976'daki direniş hareketini şimdilik ele alamıyoruz.

Polonya'nın toplumsal yapısı da öteki Doğu Avrupa ülkelerinden biraz farklıdır. Özellikle tarım kesiminde özel mülkiyet hâlâ yaygın ve güçlüdür; toprağın büyük bir kısmı, özel köylü mülkiyetindedir. Üstyapıda, bir bakıma bu duruma tekabül eden bir özellik de, Katolik Kilisesinin gücüdür. Kilisenin başı, neredeyse parti genel sekreteri kadar güçlüdür Polonya'da, ama bu güç, şüphesiz, resmi iktidar kurumları ve kanalları dışında işler. Muhalefet partisine benzer tek kuruluş, ya da Komünist Partisi dışında kalan bir politik örgütlenme de yalnızca Polonya'da vardır ve temeli Katolik dinidir: Katolik Znak grubu parlamentoda temsil edilir.

Tarihi boyunca, uzun süreli bağımsızlık yaşayamayan Polonya'da, milliyetçi duygular oldukça kuvvetlidir —son zamanlarda, güçlü bir anti-Semitizm de buna eklendi. Bağımsızlık savaşlarının çoğu Rusya'ya karşı verildiği için, bu eski düşmanlık hâlâ Sovyetler Birliği'ne yönelebilmektedir— şüphesiz, resmi olarak hiç kabul edilmez bu durum. Aynı şekilde, geçmişte Fransa'nın —kendi çıkarları için— Polonya'da oynadığı rol, en azından belirli çevrelerde bir Fransız hayranlığı ve bir Batıcılık yaratmıştı. Dili Slav olduğu halde, alfabetinin Latin alfabesi olması gibi özellikler de bu yönelişin etmenleri arasında sayılabilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polon-

ya'yı Nazi - Alman işgalinden kurtaran Sovyetler Birliği'ydi. Gene de, Polonya halkının Sovyetlere kurtarıcı gözüyle baktığı söylenemez. Bu bir kadirbilmezlik olarak değerlendirilmeli mi? Eski ulusal düşmanlıkların kolay kolay geçmediğini, sosyalistleştirilmiş yapıların bile milliyetçilik üretmeye devam ettiğini biliyoruz. Ayrıca, savaşın başında Polonya kendini Almanya'ya karşı korumaya çalışırken, Stalin de Polonya'ya girmiş, direnişi arkadan vurmuştu. Üstelik gene Stalin, bu olaydan sonra Polonya'yı yapma bir devlet olarak nitelemiş, Polonya'nın ortadan kalkmasıyla varoluş nedeni olmayan bir şeyin sona erdiğini savunmuştu. Bütün bunlar, Faşizme karşı Sovyetler Birliği'ni savunmanın real-politik gerekli olarak haklı görülse bile, Polonya halkının aynı düşüncüyü paylaşmasını beklemek biraz fazla olur.

Biz şimdi, 1970'de Polonya'da olup bitenlere kısaca göz atarak Gierek'le işçilerin konuşmalarının arka-planını çizelim. 1956'da halk ayaklanması sonucunda ve kitle desteğiyle iktidara gelen Gomulka, kendisine bağlanan umutların karşılığını veremedi. 12 Aralık 1970'de Bakanlar Kurulu'nun besin fiyatlarını yüzde otuz oranında yükseltmesi, biriken huzursuzluğun taşmasına yol açtı. Bunu izleyen Pazartesi sabahı Gdansk tersanelerinde çalışan 3000 işçi bir toplantı düzenledi. Sendika önderleri fiyat artışlarına karşı çıkmayı reddedince yürüyüşe geçen işçiler radyoyu ele geçirip halka çağırıda bulunmak istediler. Yolları kesilince, parti merkezine gelerek sloganlarını bağırmaya başladılar. Ateş açıldı ve insanlar öldü. Bunun üzerine iyice öfkelenen işçiler parti binasını ateşe verdiler. Birkaç gün içinde ayaklanma hareketleri yayıldı, Gdynia, Elblag, Szczecin, Katowice ve Poznan'da benzer gösteriler oldu. Grevler Krakovi ve Varşova gibi büyük merkezlere yayılırken hükümet tankları harekete geçirdi. İşçilerin genel grev ilân ettiği bir sırada parti sorumluları da Gomulka'yı iktidardan aldılar ve Edward Gierek'i parti önderliğine getirdiler.

Bu değişiklik, huzursuzluğu ancak bir ölçüde yatıştırabilirdi. Gierek fırsat bulduğu yerde işçilerle yüzyüze konuşarak açıklamalar, yaptı, tavizler verdi, vaadlerde bulundu. Bu arada, bazı sorunların alınmış resmi formüller dışında konuşulması da mümkün oldu. Direnen işçiler, sınıflarının örgütlenme ve toplu hareket etme potansiyelinin bir «Halk Cumhuriyeti»nde de azımsanmayacak bir güce dönüştüğünü gösterdiler.

Bu arada bazı komiklikler de oldu. Başbakan Jaroszewicz, grevcilerle görüşmek üzere Lodz'a gelmişti. Bir süre sonra salonu dolduran kalabalığın grevci işçi kılığına girmiş parti üyelerinden oluştuğunu farketti! Fiyatlar donduruldu, Sovyetlerden kredi alındığı haberleri verildi v.b. Ama hareket daha birkaç gün sürdü. Bütün bunlar, işçilerin sorununun yalnızca Gomulka (ve ona da yüklenmekte gecikilmeyen «kişi putlaştırması») olmadığı, bütünüyle yönetim biçiminin ve buna ortak olduğu ölçüde Gierek'in muhalefet hedefi olduğunu gösterir. Bir ikinci önemli nokta, hareketin yalnızca fiyat sorununa bağlanamayacağıdır. Bu, bardağı taşıran damla olmakla birlikte, eleştirilen tutumlar v.b. politiktir. İşçiler, öncelikle, kitle haberleşmesindeki «resmi yalan» geleneğine son verilmesini istiyorlardı; yani, olup bitenler hakkında gerçekten bilgi sahibi olmak is-

tiyorlardı. Bütün bunlar Polonya işçi sınıfı için çok yeni sayılmamalı. Bu ülkenin işçilerinin şanlı bir sosyalist mücadele tarihleri vardır. Örneğin Rusya'da 1905 Kanlı Pazar'ından bir yıl önce Varşova işçileri birçok grevler yaparak Rus - Japon Savaşını kınamışlardı. Haziran 1905'de üç gün süren bir sokak savaşı boyunca işçiler Lodz'a egemen olmuşlardı. 1923'de Krakovi şehrinde işçiler şehir yönetimini ele geçirdiler, piyade taburunu silahsızlandırıp etkisizleştirdiler, bir süvari saldırısını püskürttüler ve Polonya Sosyalist Partisinin direktifi üstüne şehri Polonya burjuvazisine geri verdiler. Oturma grevleri 1930'da Amerika'da ün kazanmadan bir yıl önce aynı taktiği Polonyalı dokuma işçileri başarıyla uygulamışlardı. 1936'da, diktatörlük yönetimi altında, işçi sınıfının yüzde seksen beşi sürekli grev halindeydi. Savaş sonrası sosyalist rejimin kurulmasında da etkindi Polonya işçi sınıfı. Ama 1956'da, ayaklanan işçiler Stalin'in safdışı ettiği Gomulka'yı öylesine bir destekle iktidara getirdilerse, bu, aradan geçen on yıllık sürede Stalinist sosyalizm anlayışının Polonya işçilerine ne kadar sevimli geldiğinin bir göstergesi olsa gerektir. Ne var ki, Gomulka da, onu izleyen Gierek de, alışılmış sosyalizm anlayışının dışına çıkmadılar. Sonuç olarak bugün, başka yerlerde olduğu gibi Polonya'da da, işçi sınıfına verilen, proletarya demokrasisi yerine tüketim mallarıdır en fazla. Özlemleri, tüketim içinde indirilmeye çalışılmaktadır.

Gomulka, «halka danışmamıştı»; Gierek, bu sloganla, özlenen proleter demokrasisini bir «danışma» sistemine çevirme çabasında. Bu «danışma», özünde, hükümet planlarına işçileri ortak etme amacına yönelik — ancak bu ölçüde demokratik. Gierek'in düşündüğü bir başka yatıştırma yolu da dış politikaya bağlı. Romanya gibi, Batı ülkelerine daha fazla açılarak, Sovyet hegemonyasından uzaklaşmış izlenimini yaratmaya çalışıyor. Böylece dış politika, içte denge sağlamanın bir yolu olarak konuyor. Körüklediği duygular ise, kolayca görülebileceği gibi, milliyetçilik.

Bu politikalar başlangıçta Gierek ve arkadaşlarına soluk aldırdı. Milis, polis gibi devlet güçlerine dokunulmadı — işçilerin sürekli taleplerine rağmen. Buna karşılık, sendikalarda, yozlaşmış kişiler düzeyinde değişiklikler görece hızlı yürüdü. Ne var ki, uzun - vadede bundan da devlet kârlı çıktı. Çünkü aşağı yukarı iki yüz bin işçiyi partiden çıkararak, sendika yönetimini yeniden güvenilir ellerde topladı. Gene de, 1972'deki Yedinci Sendikalar Kongresi'nde önceden işitilmemiş sözler söylendi; Varşova'nın Zeran fabrikasından gelen bir işçi şunları söylüyordu: «Sendika memurlarımızın yüzde yetmiş kâğıt dosyalayan ve yabancı ülkelere delege olarak gezi yapan bir ordudan başka bir şey değildir; Bulgaristan'a gider kürk alırlar, Çekoslovakya'ya gider ayakkabı alırlar, Rusya'ya gidip otomobil alırlar.» Ama sonuçta parti aygıtı sendikaları ele geçirdi. Partinin önerdiği liste çok az bir muhalefetle (Gierek'le konuşmalarda oturumu yönettiğini göreceğiniz Baluka muhalefetin başını çekiyordu) yönetime seçildi. Şimdi sendikacılar gene üretimi artırma üzerine nutuklar çekiyor. Yedinci Kongre toplanırken birçok yerde işçilerin yeniden başlattığı grevler de (Gdansk ve Szczecin'de tersane işçileri, Lodz'da kadın dokuma işçileri, Katowice'de madenciler) işçi sınıfı kitlesinin bu kongreye ne gözle baktığını gösterir.

Gierek için en önemli denetim mekanizması şüphesiz ki, parti-nin kendisiydi. Parti yönetimi için rekabette, başlangıçta, gizli polis başkanı General Moczar ile çekişmesi doğaldı. Gierek'e göre de daha sağ bir alternatifi temsil eden general bir yandan «eski tüfek» olma iddiasındaydı, bir yandan da polis örgütü içinde güçlüydü. Aydın ve Yahudi düşmanlığı yapıyordu. Kendi içinde tutarlı olarak, koyu milliyetçiydi. Ama işte bu, Sovyetler Birliği'ni telâşlandırdı ve Gierek'i desteklemeye itti. Böylece, 1971 Plenumunda Moczar sessizce tasfiye edildi. Moczar'ın karşı olduğu «liberaller» grubundan gelen, ama Sovyet hegemonyasına aynı şekilde karşı çıkan Szlachcic bir süre partinin ikinci adamı rolüne çıktı. Aynı baskı ve etkileme mekanizmalarıyla, 1974'de o da ortadan kayboldu — yani, yetkileri elinden alınarak geri plana gönderildi. Böylece Gierek, zirvede, tek adam olarak kaldı. Öte yandan, partinin mahalli örgütleri ve temsilcileri de budanarak, merkezilik artırıldı. Yedinci Parti Kongresinden sonra artık Brejnev de Gierek'i ve Polonyalı önderleri övüyordu.

Gelgelelim, bu başarılarının yanı sıra, başarısızlıkları da oldu Gierek'in. Kapitalist ülkelerle girilen ticari ilişkiler, gittikçe artan bir ödeme açığıyla sonuçlandı. 1971'de 662 milyon zloti idi bu açık; 1975'de 9.935 milyona çıktı. Kapitalist ülkelere çeşitli «kazıklar yiyen» Polonya ekonomisi (örneğin, İtalya'nın Polonya'dan aldığı canlı hayvan, sığır eti ve başka malları birdenbire kıskarak Polonya'yı güç durumunda bırakması gibi) bir yandan da Sovyetler'den darbe yedi. Sovyetler Birliği, Komekon'un geçmişteki fiyat sistemini ansızın değiştirdi ve petrol fiyatlarını yüzde yüz otuz yükseltti. 1975'deki bu yükselişi 1976 başında yüzde sekizlik bir ikinci artış izledi. Aşağı yukarı bütün petrolünü Sovyetler Birliği'nden alan Polonya için bu ciddi ve hiç beklenmedik bir darbeydi. Ayrıca, 1971'de girilen, endüstriyi modernleştirme projesi de umulan sonuçları vermemiş, Batı'ya ihracatın yapısı, üretilen metallerin niteliği değiştirilememişti. Batı'dan satın alınan yeni teknoloji, Polonya'nın öbür Komekon ülkelerine yaptığı satışı olumlu yönde etkilemiş olabilir; ama asıl istenen bu değil, Batı'ya mal satabilmektir. Bunun gerçekleşmesi hâlâ uzak görünüyor. Bütün bu ekonomik tatsızlıkların sonucu olarak, işçi sınıfı demokrasisinin yerine ikame edilmek istenen tüketim malları bolluğu da aksamış oldu. Televizyon, radyo, buzdolabı gibi malların kıtlığından başka, besin maddeleri de sıkıntıya girdi. 1975 Mart'ında et piyasadan kalktı. Gierek'in ve Jaroszewicz'in yatıştırıcı konuşmaları daha çok öfke uyandırmaya yaradı. Bir ev kadınının başbakana yazdığı şu satırları, parti dergisi yayımlamak zorunda kaldı: «Son otuz yıldır basında yanlış bilgi almaya alıştık, ama Başbakan olarak sizin yazdıklarınız bu sınırları da aşıyor. Okurlarınızı çocuk yerine mi, yoksa ahmak yerine mi koyuyorsunuz?» Az sonra yeniden grevler başladı; duvarlara Gierek karikatürleri çizildi. Parti her zamanki gibi ilk adımda baskıya başvurdu, grevleri tutuklattı; protesto hareketinin yayılmasıyla tutuklananlar serbest bırakıldı v.b.

Haziran 1976'da Polonya'nın yöneticileri üstüste yanlışlar yaptılar; kitleleri ezecek nitelikte tedbirler tasarlamakla kalmadılar, daha önceki yumuşatıcı havayı yaratmakta da beceriksiz kaldılar. Batı'dan ithalatı kesmek, ekonomiyi felce uğratacaktı. Buna karşılık Batı ülkelerinden ciddi yardımlar istemek onlara karşı bağımlılığı artı-

racığı gibi, Sovyetlerle ilişkilerde de nereye varacağı önceden belli olmayan gerginlikler yaratabilirdi. Tüketim sert bir şekilde kısılmalıydı. Besin maddelerine yüzde altmışı bulan bir zam getirme kararı alındı. Tüketim talebiyle tarımsal çıktı arasında denge kurmanın başka yolunu göremiyordu yöneticiler. Aynı zamanda devletin köylüye sağladığı ham maddelerde de büyük fiyat artışları öngörü-lüyordu. Bunu ödeyemeyen köylüler topraklarını bırakacak, şehir-lerde —fazla sınıf - bilinci de olmayan— işçiler haline gelecekler, en- düstride iş-gücü artacaktı. Onların bıraktıkları küçük topraklar da daha rasyonel işletmeler haline getirilecekti. Bu iktisadi tedbirlere paralel politik değişiklikler de vardı. Gençlik örgütleri, Komsomol tü- ründen tek bir örgüte dönüştürüldü. Meclisteki Znak grubunun ön- derinin seçim listesine girmesi yasaklandı. Ulusal Birlik Cephesinin partili olmayan başkanı yerinden almarak bir parti üyesi buraya atandı. Bütün bunların yanısıra, anayasaya Sovyetler Birliği ile ebe- di dostluk veya Komünist Partiye kesin iktidar tekeli gibi, Sovyetleri memnun edecek ve Polonya sisteminin öbür Sovyetik devletlere yak- laştıracak değişiklikler getirilmesi için hazırlık yapılyordu. Değişik kesimlere yönelik bütün bu tedbirler, sözkonusu kesimlerin de bir- leşik muhalefetini getirdi. İşçiler yeniden ayaklandı. Radom'da, Ur- sus'da, Plock'da ve başka bölgelerde devlet güçleriyle işçiler arasın- da, birçok kişinin ölümüne yol açan çatışmalar oldu. İşçiler kimi yer- de kırmızı bayrakla, kimi yerde Polonya bayrağıyla yürüdü, enternas- yonali ve Polonya ulusal marşını söyledi. Bazı yerlerde, parti bina- larındaki kırmızı bayraklar indirilip yakıldı. Çok sayıda işçi tutuklandı, daha çok sayıda işçi işinden atıldı. Daha önceki ayaklanma hareket- lerine göre bir yenilik, bu sefer işçi muhalefetinin aydın muhalefe- tiyle daha yakın ilişkiler kurmasıydı. İşçilere yapılan polis baskısı, dayak ve işkenceyi protesto etmek, sorumluların cezalandırılmasını sağlamak için komiteler kuruldu. Gierek, artık uygulamaya iyice alıştığı taktiği bir kez daha sahneye koymak zorunda kaldı. İlkın, fiyat artışlarını durdurdu; böylece genel direnişi yumuşattıktan son- ra, ayaklanmanın başını çekenleri sıkı bir baskı altına almaya girişti.

O zamandan beri, Polonya'nın politik atmosferi görece durgun. Ama parti aygıtı ile kitleler birbirinden iyice kopmuş durumda; iki raund arası bir dinlenmeyi andırıyor karşılıklı durumları. En güç durumda olan, yönetim. Bir yandan Sovyetlerle ilişkiler, bir yandan içteki muhalif güçlerle ilişkiler, Gierek ekibini sırat köprüsünde ge- zinti yapmaya zorluyor. Toplumda yeni çalkantılar olması kimseyi şaşırtmayacak. Bunlar, yerli yönetimde ne gibi değişiklikler yara- tabilir? Bunlara karşı Sovyetler Birliği'nin tepkisi ne olur. Gerek ül- kenin yapısı, gerekse bugünün genel ortamı açısından, Sovyet mü- dahalesi kolay görünmüyor — ama büsbütün hesap dışı da sayıla- maz. Öte yandan, muhalefet kendisi, belli bir potansiyel taşımakla birlikte, tutarlı bir sosyalist program oluşturmuş değil. Polonya'nın geleceği de, aslında, bütün Doğu Avrupa ülkelerinde birden geliş- mesi gereken güçlü bir sosyalist alternatife bağlı.